

ISSN 0350–185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXII, св. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пипер, др Слободан Реметић, др Живојин Сјанојчић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД

2016

Т. И. Вендина, *Типология лексических ареалов Славии*.

Москва – Санкт-Петербург: РАН,
Институт славяноведения, 2014, стр. 692

Хорошая книга точно беседа с умным человеком.

(Л. Н. Толстой)

Монографија *Типология лексических ареалов Славии* надовезује се на раније прилоге Татјане Вендине из ове области, конкретно – на њене прилоге о лексици и семантици на картама *Ойшійесловенског лингвистичког атласа* и о питању статуса источнословенских језика у општесловенском контексту, а најдиректније – на њену монографију *Русские диалекты в общеславянском контексте (лексика)*, објављену од стране истог реномираног издавача – Руске академије наука (Институт славяноведения), године 2009. у Москви. Татјана Ивановна Вендина, аутор монографије која се овде представља, је сте један од водећих руских дијалектолога и лингвогеографа, председник Међународне комисије за *Ойшійесловенски лингвистички атлас* (ОЛА) при Међународном комитету слависта од 2003. године, а запажања изнета у монографији заснована су управо на материјалу свих досад објављених томова Лексичко-творбене серије ОЛА, као и на грађи појединих фонетских томова ОЛА. Важно је поменути и рецензенте, оне који својим ауторитетом такође сведоче о квалитету овога монографског дела, значајна имена у словенском лингвистичком свету – др Жана Жановна Варбот и др Људмила Едуардовна Калњин.

Ойшійесловенски лингвистички атлас је највећи свесловенски лингвистички пројекат (в. <http://slavatlas.org>) и он се припрема у две серије – фонетско-граматичкој (фонетика, морфологија, синтакса) и лексичко-творбеној. Израда дијалектолошких атласа и обрада

материјала сабраног у њима, прикупљеног у различитим пунктовима по истоме упитнику, представља више развојне фазе лингвистичке географије, а материјал похрањен у свакоме тому *Ойшійесловенског лингвистичког айласа* пружа могућност да се народни говори сваког појединачног словенског језика осмотре као део једне веће целине – словенског језичког простора, што је Т. И. Вендина овом монографијом још једном више него успешно учинила. Релативно густа мрежа пунктова у овоме лингвистичком пројекту (853 пункта) и у свим тим пунктовима попуњен упитник са близу 3.500 питања, односно – подаци које доносе индекси у томовима који су послужили као база предузетих истраживања, пружили су аутору могућност за оцртавање одговарајућих ареалних контура, за изузетно исцрпне опсервације и за веродостојне и релевантне закључке.

Поменуће две монографије Т. Вендине допуњавају списак са пет досад објављених монографија, које – и са синхроног и са дијахроног аспекта узев – доносе преглед и анализу грађе презентоване на картама *Ойшійесловенског лингвистичког айласа*, а које је овде добро поменути:

- Barbara Falińska, *Leksyka dotycząca hodowli na mapach ogólnosłowiańskiego atlasu językowego. Cz I. Substantiva, Cz Verba i adiectiva*, Białystok, 2001.
- Janusz Siatkowski, *Studia nad wpływami obcymi w ogólnosłowiańskim atlasie językowym*, Warszawa, 2004.
- Janusz Siatkowski, *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach*, Warszawa, 2005.
- Божидар Видоески – Зузана Тополињска, *Од исѡоријаѡа на словенскиоѡѡ вокализам*, Скопје, 2006.
- Janusz Siatkowski, *Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach*, Warszawa, 2012.

Картографски подаци из осам публикованих лексичких томова *Ойшійесловенског лингвистичког айласа* и понекога од објављених фонетских томова послужили су аутору као основа за предузета истраживања – за „читање“ и интерпретацију материјала представљеног на лингвогеографским картама, те за установљивање одређених закономерности словенског лингвистичког пејзажа, везаних за типологију лексичких ареала словенског језичког света.

Основу ареалних истраживања, која се темеље на резултатима дијалектолошких и лингвогеографских истраживања, чини просторни

фактор. Заправо, како је у више наврата писала М. А. Бородина, грађа коју доносе лингвистички атласи најпретежније служи да се, идући од општег ка посебном, *дедукује* ареал – предмет истраживања ареалне лингвистике. Развој једнога језика и начин његовога структурирања, на различитим језичким нивоима, уочавамо на просторној равни кроз изоглотске правце пружања и ареалне контуре. Тајана Вендина дефинисала је своје лексичке ареале са ослонцем на основне типове лингвистичких ареала које је у студијама *Понятие маргинального ареала в лингвистическом континууме* (1977) и *Развитие ареальных исследований и основные типы ареалов* (1980) описала управо М. А. Бородина, представљајући њихову конфигурацију кроз податке о њиховим општим карактеристикама и утврђујући да је настајање типичних ареала условљено лингвистичким и екстралингвистичким факторима који су у основи развоја осматраног простора. Тако је ауторка овде представљане монографије засновала на тој основној подели разноврсне ареалне јединице – тј. различите *ареалне сценарије*, како их сама назива – установљене на широком простору словенскога језичкога света (*terra Slavica*), и потврдила својим закључцима да конфигурација свакога ареала учествује у одређивању његовога статуса на језичкој мапи.

Централни део монографије, након *Предговора*, у коме су предочени корпус и све важније теоријско-методолошке премисе истраживања, представља седам поглавља, у којима се, опадајућим редом, говори о следећем: карактеристике ареала са општесловенским карактером; опис ареала представљених у дијалектима трију словенских језичких група; опис ареала представљених у дијалектима двеју словенских језичких група; опис ареала локализованих у дијалектима једне словенске језичке групе; потом ексклузивне лексеме које су дијалекатска карактеристика у оквиру само једног словенског језика; типови ареала постављени у различите просторне контексте; и на крају – типологија ареала архаизама и иновација. Након *Закључка* следи наслов *Прилози*, у оквиру кога је, након веома корисног абецедног списка картографисаних лексема, методом рекартографисања представљен материјал који нити је само допуна свему претходно реченоме нити само илустрација и потврда реченога, иако Т. Вендина тако негде на почетку каже, већ се може рећи да 235 карата-шема – од *воде*, преко *свадбе*, *зидара* и *йаиџира*, до *доидаџи се* (тј. *нравится*) – сведочи о распрострањању појединих лексема по читавом словенском језичком свету, представљајући истовремено основу и подстицај за нове лингвогеографске истраживачке подухвате. Треба рећи да су две (последње) од поменутих 235 карата заправо

својеврсне сводне или уопштавајуће карте, које општесловенске лексеме и ексклузиве на простору словенскога света представљају на основу тачака њихове концентрације – максималне, високе, средње, оне са мање од двадесет / десет примера.

Сва поменута поглавља јесу заправо потврда успешног начина преласка „од емпиријских података лингвистичке географије до њихове интерпретативне анализе“, пример подизања на виши ниво објашњења са нижег нивоа пуког регистровања факата (стр. 15). Аутор се у томе преласку – кроз читав централни део књиге – руководи топографским и лингвистичким критеријумима. Ови први се тичу могућности локализације ареала, њихових топографских карактеристика, које их везују за све три групе словенских језика, или за одређену групу двају словенских језика, у свим постојећим комбинацијама, или пак за један словенски језик. Поткрепљујући своја запажања бројним примерима, аутор издваја лексеме које у источнословенској, западнословенској или јужнословенској језичкој групи имају – гледано по основу густине – широке компактне ареале, док се у неким другим групама / у некој другој групи за њих везују тзв. острвске или чак само пунктуалне ареалне карактеристике, и обрнуто. На картографисани ентитет односе се лингвистички критеријуми примењивани од стране аутора, и они се тичу његове творбене структуре, етимологије, (не)постојања дублетне лексеме на датом простору итд.

Сматрајући да је издвајањем понекога примера ради илустрације немогуће на ваљан начин представити изузетно респектабилно мноштво лексема-примера у оквиру бројних подналова, којима се исказују све на словенском терену потврђене комбинације распрострања одређених лексема и оцртавају њихови ареали у оквиру читавога тога терена, овде ћемо понеки детаљ издвојити само у вези са тзв. ексклузивним лексемама, са типовима ареала смештеним у просторни контекст, као и са ареалима архаизама и иновација, те навести само основне закључке који су проистекли из анализе коришћеног пребогатог фондуса. Најпре, дакле, ексклузивност лексеме која је карактеристика само једног словенског језика и није забележена изван њега свакако је релативна, јер евентуална нова локализација током подробнијег истраживања словенских дијалеката поништава њену ексклузивност, а – према постојећем материјалу – те су ексклузивне лексеме на простору српских дијалеката, на пример, *вилин коњиц*, *йайак* (копито краве), *добош* итд. Постојање ове „интригантне“ врсте лексема аутор објашњава особеношћу језичке слике света одређене заједнице и, неретко, културно-историјским утицајима са терена

других језика. У шестом поглављу књиге представљени су следећи типови ареала, од којих је сваки постављен у општесловенски / источнословенски / западнословенски / јужнословенски контекст, уз бројне примере којима се одговарајуће размештање притврђује и илуструје: (1) системски или компактан, (2) локално ограничен, са пет подтипова – испрекидан (букв. покидан), проређен (или дискретан), острвски, латерални, микроареал; закључак је да се сви наведени типови ареала понављају и тиме се искључује *фактор случајности*. О чињеници да се различите временске фазе на историјскојезичком плану огледају у просторним структурама сведочи и постојање различитих типова ареала у словенским дијалектима, у вези са чим се посебно говори у целини која се тиче типологије ареала архаизама и иновација, а факта изнета у тој целини сведоче и о могућем новом погледу на један од стереотипа лингвистичке географије – на однос супротстављености центра и периферије, те иновација и архаизама, будући да се тај однос показује као знатно сложенији. У *Закључку*, аутор кроз седамнаест тачака, концизно и опет поткрепљено примерима (стр. 378–404), одговара на питање *О чему њо говоре картије Атласа?* и додаје још понешто о широким перспективама изучавања интерференције у лингвоареалном истраживачком кључу, о методолошкој усмерености у будућим студијама – од карте-илустрације до карте која постаје објекат истраживања, о лингвистичкој карти која при решавању појединих нејезичких питања бива извор првога реда. Никако не одричући важност осталим наведеним одговорима на постављено питање, издвајамо овде само понеки од датих, са идејом да сваки може бити полазиште за ново истраживање: распрострањавање одређених изолекси на словенском језичком простору сведочи о закономерностима које омогућују да се говори о типологији ареала; карте сведоче о животу прасловенских речи у савременим словенским дијалектима; карте нам сведоче о томе да је већина лексичких ареала словенског дијалекатског континуума подвргнута растакању (букв. разарању) и говоре о начинима на које до тога долази; словенски дијалекатски пејзаж данас карактерише знатна уситњеност; на картама се, међутим, очитује и процес обликовања нових ареала; материјал на картама потврђује преовладавање конвергентних процеса у развоју словенског дијалекатског континуума; карте Атласа сведоче о томе да топографија словенских ареала није уједначена, што говори о њиховој различитој хронологији.

Монографијом *Типологија лексических ареалов Славии* аутор је указао на неке од теоријских проблема лингвистичке географије, интерпретирајући податке представљене на лингвистичким картама

ради утврђивања хроно-топо-изоглоса и доказујући да су „в историческом развитии славянскогo диалектногo континуума важную роль сыграли три фактора – фактор генетически унаследованного, фактор универсально-типологического и фактор контактной конвергенции“, са основном идејом, исказаном у самом Предговору – да се покаже како израније утврђене лексичке изоглосе и ареали нису индивидуална карактеристика руских дијалеката, већ су то ентитети који се понављају „на славянском лингвистическом ландшафте, и в этой повторяемости прослеживаются определенные закономерности“ (стр. 3).

Ауторка монографије усмерила је своју пажњу на публикације пребогате језичким фактима, оним фактима који „науку двигают вперед“ – како је писао Трубачов, интерпретирајући, дакле, утврђене лексичке изоглосе са три стајне тачке – генетске, ареалне и типолошке, и откривајући тако заинтересованом читаоцу прилично сложу ареалну слику веза и односа међу словенским дијалектима, при чему је та слика осмoтрена из историјскојезичке перспективе, што је једини поуздан начин да се исправно сагледа однос фактора *просјор* и фактора *време*.

И тако, сведочећи о значајним закономерностима словенског лингвистичког *ландшафта*, представљена монографија Т. И. Вендине посве аргументовано пружа увид у неке давне везе међу посебним словенским језицима и дијалектима, сведочећи – паралелно – и о иновативним процесима који су се на словенским просторима одигравали, а на овај начин анализирани лингвистичке карте више (превасходно лексичких) томова *Ойшїєсловенског лингвистичког атласа* и њихови пратећи материјали играју значајну улогу у извођењу закључака везаних, пре свега, за дијалектологију и историју словенских језика, те за историјску дијалектологију, за компаративистику, етимологију, лингвистичку контактологију, а потом – и не мање важно – за демографију, етнографију и етнологију, за културну историју словенских народа.

Софија Р. Милорадовић*
Институт за српски језик САНУ /
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департаман за српски језик

* sofija.miloradovic@sanu.ac.rs